

УДК 811.111'367. 672'42

«ФІЛОСОФІЯ» КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИХ ВІДНОШЕНЬ

С. В. Баранова,

Сумський державний університет, м. Суми

У статті розглядається питання зв'язку мови і мислення на прикладі категорій кількості та якості. Проводиться порівняльне дослідження квантитативності та квалітативності, з'ясовуються логіко-філософські основи відповідних мовних категорій.

Ключові слова: кількісно-якісні відношення, квантитативність, квалітативність, пізнання, мислення, мова, свідомість, логіко-філософські категорії.

Процес людського пізнання пов'язаний з безперервним включенням предметів і явищ дійсності в концептуальні схеми та категорії на основі практичної діяльності як такої, що ґрунтується на здатності людини оперувати мовою. Мова – своєрідний засіб моделювання дійсності, що передбачає відтворення ситуації, до складу якої входять не лише предмети і явища, а й властиві їм зв'язки та відношення, зокрема кількісно-якісні відношення, що виступають визначальною характеристикою буття (**об'єкт дослідження**).

Перш, ніж передати людям свій досвід, дати оцінки предметам та висловити бачення, світ спочатку сегментують мовою як елементарним засобом членування дійсності. Цей процес спостерігається під час називання предметів, їх властивостей та відношень між фактами нашої свідомості. Найбільш істотними в наявних структурах нашої свідомості є ті, що вже сформували значення мовних знаків [1, с. 37]. Результати чуттєвого й раціонального пізнання відбиваються в наукових поняттях, законах, категоріях логіки за допомогою мови, слова. Хоча кожна мова членує світ по-своєму, це не заперечує існування логічних законів пізнання, універсальних для всього людства [2, с. 95].

Актуальність проблеми дослідження мовних категорій пов'язана зі зростанням інтересу до когнітивної лінгвістики, яка з другої половини ХХ століття розпадається на такі проблемні поля: різні типи когнітивних граматики; когнітивні дослідження дискурсу; когнітивна теорія тексту когнітивна лексикологія і лексикографія; концептографія; аксіологічна лексикографія; концептуальна семантика; проблеми мовної категоризації й концептуалізації та ін. [3, с. 9].

Людська свідомість не існує поза мисленням, вона пов'язана з його категоріальною структурою, яка матеріалізується в мові та фіксується в культурі. Узагальнене розуміння сторін та властивостей дійсності, її відношення до свідомості, мислення, мови знаходить своє відбиття в філософських поняттях. Тому мовні явища розглядають у тісній єдності з філософськими і логічними категоріями, не залишаючи поза увагою й ті реалії об'єктивного світу, що в них відображаються.

Навоколишній світ – це безмежна різноманітність речей, явищ, подій. Причому всі вони постійно рухаються, змінюються. Але незважаючи на це, ми не змішуємо ці предмети, явища, події, а розрізняємо, визначаємо їх. Вони не зливаються в якусь сіру, невизначену масу, бо кожне з них відрізняється від інших своєрідними, лише йому притаманними особливостями й властивостями. Все те, що робить предмет саме тим, а не іншим предметом, що відрізняє його від безлічі інших, і є його **якісна** визначеність.

Якість відображає стійке взаємовідношення складових елементів об'єкта, які характеризують його специфіку. Якісна визначеність предмета складається з безлічі його ознак, її вираження здійснюється через характеристику предмета за фізичними особливостями, матеріалом, кольором, формою, смаком та запахом.

Усі предмети та явища поряд з якісними мають кількісні особливості. Ступінь наявності тієї чи іншої якості і становить кількісну визначеність предмета, або його **кількість**. На відміну від якості кількість характеризує предмет чи явище з боку інтенсивності притаманних йому властивостей, а також його розміру, обсягу і т. п. Кількість звичайно виражається числом. Розміри, вага, об'єм предметів, інтенсивність кольорів та звуків, що спостерігаються, знаходять своєрідне відбиття у квантитативних виразах.

Кількість і якість єдині, оскільки вони становлять об'єктивні сторони одного й того ж предмета, але між ними є серйозні відмінності. Якість – це сукупність внутрішніх ознак, які роблять річ даною і відрізняють її від інших, а кількість – це набір властивостей, що стосуються просторово-часового існування речі, вказують на величину, розмір та характеризують об'єкт з боку інтенсивності чи ступеня наявності ознаки. Майже в усіх визначеннях кількості є вказівка на її зв'язок з якістю. Він полягає саме в тому, що кількість – це, по-перше, відношення якісно тотожних речей як дискретних одиниць цілісності; по-друге, зміна кількісної визначеності до певного моменту не викликає корінних якісних змін, а тільки підготовляє їх. Поняття "якість", "властивість", "особливість", "ознака" вважаються алонімами.

Таким чином, якість – об'єктивна внутрішня визначеність речі, невід'ємна від її існування, яка виділяє її серед інших (речей) та породжує її своєрідність, специфіку. Кількість – об'єктивна визначеність якісно тотожних речей щодо їх просторово-часового існування, яка проявляється через відношення.

Результати вивчення категорій кількості та якості використовуються в багатьох галузях знань, набуваючи певного резонансу в науковому пізнанні та практиці. На сучасному етапі особлива роль відведена кількісному підходу до світу, математичному апарату, який ґрунтується на ньому.

Кількісні співвідношення мають важливе значення й у системі мови. Суть мовного явища неможливо розкрити, якщо вона не виражена кількісними співвідношеннями, досить об'єктивне узагальнення можна отримати лише спираючись на кількісні зв'язки. Наприклад, частота певної мовної одиниці – це не просто кількісна характеристика мовного явища, а важливий показник його якісної сторони [4, с. 70]. Поняття якісного та кількісного аспектів лінгвістичної семантичної структури вводяться в галузі семасіологічного та ономасіологічного досліджень [5, с. 128-129].

Методологічною основою розуміння кількості та якості кожною окремою наукою виступає їх філософське тлумачення. Проблема якості, кількості ставилася та отримувала різноманітне висвітлення в різні періоди розвитку філософської думки. Рівень знань про кількісно-якісний аспект буття завжди визначався загальним станом розвитку науки. Найперші висловлювання про категорію "якість" належать давньоіндійським, давньокитайським філософам та матеріалістам Давньої Греції (I тисячоліття до н. е.). Своє категоріальне значення "якість" одержує в філософії Аристотеля, який обґрунтував якісний підхід до фізичного світу (квалітативізм). Подальший розвиток уявлень про якісну сторону буття спирався на атомістичне вчення та був пов'язаний з іменами Лукреція, Епікура, Демокрита. Значний внесок у вивчення якості зробили мислителі Середньої Азії (IX – X ст.) та філософи-матеріалісти XVII – XVIII ст. Проте, яка б галузь об'єктивної реальності не досліджувалась, якісне вивчення на певному етапі виявляється недостатнім, його можливості обмеженими, і тому рано чи пізно з'являється необхідність у застосуванні методів кількісного аналізу тих же процесів.

Еволюція уявлень про кількісну сторону буття безпосередньо пов'язана з розвитком природознавства та математики (особливо вчень, дотичних до проблеми числа). Математичні теорії, що давали обґрунтування натуральним числам з'явилися лише в кінці XIX та на початку XX ст. Основні визначення числа виникли в ході полеміки між такими школами логіко-філософського напрямку, як логіцизм, формалізм, інтуїціонізм, конструктивізм. Філософи різних часів визнавали наявність якісних та кількісних змін у світі, хоча не всі розуміли їх взаємозумовленість. Перша спроба розкриття діалектики якості та кількості належить німецькій класичній філософії, що було спричинено значними досягненнями перш за все природничих наук.

Сучасна філософія як світоглядна теорія, що розкриває найбільш загальні закономірності розвитку природи, суспільства, мислення, шляхи їх пізнання та гуманістичного перетворення, розглядає кількість і якість як категорії, які безпосередньо належать до елементів діалектичних законів, які являють собою один із засобів вираження відносної єдності діалектики, логіки і теорії пізнання [6, с. 105]. Зв'язок якості та кількості відображається в законі взаємного переходу кількісних змін у якісні, який розкриває якісну різноманітність світу в її нерозривному зв'язку з різними кількісними характеристиками речей. Філософським категоріям якості та кількості притаманні ознаки, що відрізняють їх від будь-якого іншого поняття та утворюють у сукупності їхню специфіку. По-перше, вони відображають універсальну властивість, притаманну усім формам буття. По-друге, ця властивість є суттєвою, тобто необхідною для будь-якого процесу і тому для будь-якого опису процесу. По-третє, якість та кількість через відношення до інших категорій відтворюють закономірні зв'язки, інваріантні щодо будь-якої конкретної ситуації.

Діалектично суперечна єдність якості та кількості як на емпіричному, так і теоретичному рівнях виявляється відносно самостійною, але в рівній мірі і взаємозалежною з іншою формою визначеності. Відносна незалежність кількості від якості одних і тих матеріальних об'єктів виражена в тому, що одна й та ж кількісна визначеність притаманна якісно різним матеріальним об'єктам; кількісна визначеність має сенс і може логічно мислитись навіть тоді, коли не існує об'єктів, які мають таку кількісну визначеність. Єдність якості та кількості виявляється в категорії міри.

На розумінні єдності кількості та якості базується антропометричний принцип, згідно з яким людина - "міра всіх речей". Він виявляється у створенні еталонів, які є своєрідними орієнтирами в процесі кількісного або якісного сприйняття дійсності. Почуття міри властиве і людині в усіх її справах і вчинках. Її здатність пізнавати, відображати та "омовлювати" світ ідей, пристрастей, етичних настанов та всіляких міжособистісних стосунків у порівнянні з дійсністю, що сприймається фізично, та зі звичним для людини її масштабом є характерними для мовної картини світу принципами організації.

Сучасні дослідження мовної картини світу здійснюються у двох напрямках. На підставі системного семантичного аналізу лексики, пареміології, фразеології певної мови реконструюється цілісна система уявлень, що відбивається в цій мові, незалежно від того, чи є вона специфічною для цієї мови, чи універсальною. До того ж, досліджуються окремі типові для певної мови (лінгвоспецифічні) концепти, що вирізняються двома властивостями: вони є ключовими для тієї чи іншої культури, і водночас їх адекватна передача засобами іншої мови на рівні концепту, а не значення, є складною лінгвокультурологічною проблемою [2, с. 11].

Зростання ролі методологічної функції філософії для сучасної лінгвістики пов'язане з проникненням в понятійний апарат останньої загальнонаукових понять. Закономірності, виявлені в системі взаємостосунків якості та кількості як загальних аспектів буття, представлені не лише у формі неодмінного зв'язку речей, а й у формі відношень понять. Адже діалектика речей та діалектика понять, в яких відбивається об'єктивна реальність, хоча й відрізняються за формою, тотожні за змістом.

Понятійний зміст кількості-якості базується на об'єктивних кількісно-якісних відношеннях. Проте об'єктивно існують не якість і кількість, а речі, що мають відповідну якісну і кількісну визначеність. Тому предметний зміст відповідної визначеності речей не отожднюють з логічними категоріями якості та кількості. Останні являють собою вторинні явища по відношенню до кількості та якості як онтологічних сутностей (властивостей об'єктів

зовнішньої дійсності).

Категорії логіки є формами мислення, за допомогою яких люди уявляють усі явища, процеси, події [6, с. 105]. Мислення передбачає наявність його логіко-категоріальної структури, тобто системи логічних категорій, одне з центральних місць в якій займає категорія кількості в її діалектичному зв'язку з категорією якості. Категорії кількості та якості в своєму логічному аспекті виступають як найзагальніші форми буття, свідомості, мислення, пізнання.

У відображенні кількісних відношень у свідомості сучасної людини, спостерігаються статичний та динамічний аспекти. Статичний аспект репрезентує реальну кількість у вигляді результату процесу обчислення. Динамічний аспект відображає реальну кількість у вигляді процесу обчислення. У мові відповідно існують структури, які передають результат рахунку (*twenty-five apples; five*) і сам процес обчислення (*one apple, two (apples), three (apples), etc.; one, two, three, four, five, etc.*).

Якісні ознаки також можуть бути статичними, що мисляться як незмінно супутні предмету інформація про них узагальнена в категоріальній семантиці класу прикметників), та динамічними, що усвідомлюються як тимчасові, лише періодично відтворювані предметні властивості (інформація про такі ознаки узагальнена в категоріальній семантиці дієслова) [7, с. 63 – 64].

Квалітативність (значення якості) та квантитативність (значення кількості) належать до атрибутивних понятійних категорій. У сфері якості іноді виділяють значення оцінки. У сучасній лінгвістиці як основну ознаку оцінки розглядають властивість діяльницької роботи свідомості, розумового акту. Це призвело до розширення семантики цього терміна до поняття відношення взагалі, яке виявляє широкий спектр суб'єктивних, модальних, емоційних, часових, просторових відношень, що трактуються як оцінки [8, с. 67]. Оцінка пов'язується з кваліфікацією як визначенням якості чогось. До оцінки близька й квантифікація – кількісне вираження якісних ознак – яка може передаватися в оцінних термінах "мало" – "багато". Категорія кількості перетинається не тільки зі сферою атрибутивності, але й із сферою предметності (утворюючи такі понятійні категорії, як одиничність / множинність, абстрактність / конкретність / збірність і т.д.), а також зі сферою предикативності (утворюючи понятійні категорії кратності або повторюваності).

Логіко-філософські категорії кількості, якості та міри є поняттєвим стрижнем, навколо якого формуються кількісно-якісні відношення. Кількісно-якісні відношення є формою вираження самої кількості та якості як універсальних логічних категорій, в основі яких лежить реальна дійсність у всій різноманітності її репрезентацій. Чуттєво-предметна діяльність "суспільної" людини спрямована не просто на якісне різноманіття природного середовища в своєму загальному вираженні, не на кількість в її найзагальнішій формі, що розглядаються поза часом і простором, а на конкретно виражену в своїй якісній різноманітності систему матеріальних об'єктів з певними в даній ситуації кількісними характеристиками. Кількісно-якісні відношення – конкретна репрезентація абстрактних категорій кількості та якості у їх єдності: реально існуючі кількісні та якісні ознаки певного предмета, які відбиваються в свідомості людини та виражаються в мові за допомогою певних знаків [9].

Кількісно-якісні відношення можуть бути представлені двома різновидами:

1) вони являють собою усвідомлену форму вираження конкретної кількості одноякісних предметів з обов'язковою вказівкою на цю якість і вербалізуються за допомогою різних мовних знаків;

2) це відображення в свідомості якісних характеристик об'єктів шляхом звернення до особливостей його просторово-часової (кількісної) структури, що відбивається в одному мовному знаку.

Пізнання кількісно-якісних відношень є передумовою більш розвинених методів та форм когніції навколишньої дійсності. Останні пов'язані з формами природної мови, яка є не тільки найважливішим засобом спілкування, але й знаряддям абстрактного мислення та фіксації його результатів.

Залежність мови і мислення одне від одного передбачає зв'язок мовних і логічних категорій. Логічні і граматичні категорії кількості та якості знаходяться в прямолінійних відношеннях, але говорити про тотожність цих категорій немає підстав. Одна й та ж сама якість чи кількість може бути по-різному вираженою не тільки в різних мовних системах, але і в межах однієї окремої системи.

Мова як феномен національної самоідентифікації, як вербалізований вияв ментальності народу, стрижень національної культури відтілює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення. У різноплановій комунікативній діяльності, що відповідає сучасним інформаційним, пізнавальним, естетичним потребам соціуму, закладено основи національної, індивідуальної, поетичної, наукової, релігійної, побутової мовної картини світу [2, с. 95].

Перш, ніж стати змістом мови, об'єктивний світ сприймається людиною завдяки відчуттям, що відбиваються потім в її свідомості. Тому кількісно-якісні відношення в мові визначаються смисловою залежністю від екстралінгвістичного оточення, що пропускається через концепт і спричиняє певну форму. У кожній конкретній мові слово містить у собі певний обсяг понятійного матеріалу, отриманого в результаті відображення в мозку людини навколишнього світу в залежності від даних специфічних економічних, культурних, соціальних і навіть природних особливостей життя даного мовленнєвого колективу. У процесі формування слова активну участь бере уява людини.

Одиницями виміру мовної картини світу виступають лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових слів-понять та їхніх асоціацій. Активне використання в описах мовної картини світу таких термінів когнітивної лінгвістики, як концепт, концептосфера, а також загальнонаукових – простір, час, кількість, якість пов'язується з вимогами вироблення адекватних методів дослідження мовної картини світу [2, с. 98 – 99].

Таким чином, вивчаючи проблему втілення в мові кількісно-якісних відношень, ураховують їх логіко-філософського базис, оскільки пізнання людиною предметів навколишнього світу, яким неодмінно притаманні якісна та кількісна визначеності, безпосередньо пов'язане зі свідомістю; велике значення у формуванні свідомості має мова, що співвідноситься з дійсністю через мислення.

«ФИЛОСОФИЯ» КОЛИЧЕСТВЕННО-КАЧЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

С. В. Баранова

В статье рассматривается вопрос связи языка и мышления на материале категорий количества и качества. Проводится исследование количественности и качественности, определяются логико-философские основы соответствующих языковых категорий.

Ключевые слова: количественно-качественные отношения, количественность, качественность, познание, мышление, язык, сознание, логико-философские категории.

“PHILOSOPHY” OF QUANTITATIVE-QUALITATIVE RELATIONS

S. V. Baranova

The article deals with the problem of language and thinking connection, categories of quantity and quality are considered. Quantitativeness and qualitiveness are investigated, logical and philosophical bases of the corresponding language categories are defined.

Key words: quantitative-qualitative relations, quantitativeness, qualitiveness, cognition, thinking, language, consciousness, logical and philosophical categories.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 34-47.
2. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3 – 4. – С. 94-103.
3. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 3-11.
4. Баскевич В. М. Про чинники, які зумовлюють широту лексичної сполучуваності прикметника / В. М. Баскевич // Іноземна філологія. – 1990. – Вип. 100. – С.67-71.
5. Хэйраартс Д. Принципы прагматической ономазиологии / Д. Хэйраартс // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. – 1995. – №5. – С.127-135.
6. Пилипенко Н. В. О категориях диалектики в диалектическом материализме / Н. В. Пилипенко // Философские науки. – 1990. – №11. – С. 105-110.
7. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: (на материале современного английского языка) / С. А. Жаботинская. – М. : ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
8. Маркелова Т. В. Функционально-семантическое поле оценки в русском языке / Т. В. Маркелова // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. – 1994. – №4. – С.12-19.
9. Баранова С. В. Синкретизм мовних категорій «кількість» та «якість» / С. В. Баранова // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2002. – № 3 (36). – С. 17-22.

Надійшла до редакції 25 січня 2012 р.